

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje

Grin, Ernest

1963

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/2cf6f585-f2d1-4364-aa01-e19880111050>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

LEPENICA

Priroda, Stanovništvo, Privreda i Zdravlje

SARAJEVO

1963

LJILJANA BELJKASIĆ

NARODNA NOŠNJA¹

O narodnoj nošnji na području Lepenice dosada u literaturi nije bilo nikakvih podataka. Pisano je jedino o nošnji susednih oblasti — Sarajevskog polja i Visočke nahije, te nešto malo i o nošnji u Kreševu.² O tome kakva je izgledala nošnja u Lepenici u prošlosti možemo samo da pravimo pretpostavke. Jedini izvori na koje možemo da se oslonimo, to su sećanja starijih ljudi.

Ne možemo pratiti kako se razvijala i tokom vremena formirala nošnja u Lepenici, ali na osnovu izloženog materijala o stanovništvu možemo da vidimo pod kakvim se sve uticajima formirala ta nošnja. Stanovništvo Lepenice ne samo što je bilo različitog porekla nego je pripadalo i trima različitim konfesionalnim grupama.

Te grupe razlikovale su se jedna od druge i po nošnji, a unutar svake grupe nošnja se brzo izjednačavala i pored doseljavanja sa raznih strana. To izjednačavanje bilo je olakšano time što su doseljavanja vršena uglavnom pojedinačno i u etapama, tako da su oni koji su dolazili, u težnji da se što pre izjednače sa zatečenim stanovništvom, primali i njegovu nošnju. Tako se dešavalo i u novije vreme. Nekoliko porodica doseljenih iz Hercegovine (Srbi) između dva rata ni u čemu se više ne razlikuje po nošnji od okolnog srpskog stanovništva. Izjednačavanje je bilo olakšano i time što je bilo i znatne sličnosti u nošnji, tako da su se i novi elementi u nošnji mešali i stapali sa onim zatečenim odranije. Pored svega, nošnja je bila neprekidno izložena uticajima gradske nošnje, prvo orijentalno-balkanske, a kasnije i evropske.

Međutim, kad je reč o nošnji različitih konfesionalnih grupa, pored izvesnih zajedničkih elemenata i pored svakodnevnog kontakta, postoje razlike usled različitog etničkog sastava i porekla stanovništva, a pre svega različite kulturne orijentacije. Tako se muslimansko stanovništvo u nošnji najviše ugledalo na nošnju turskog gradskog stanovništva, što je opšta pojava ne samo u Lepenici nego i u celoj Bosni i Hercegovini.³ Na nošnju hrišćanskog stanovništva uticale su i razne turske naredbe o odevanju raje.⁴ Usled toga je i nošnja na selu, pod uticajem gradske hrišćanske nošnje, primala tamnije boje, što je mnogo jače izraženo među hrvatskim nego među srpskim stanovništvom. Neki zajednički elementi u nošnjama sve tri grupe mogli bi da budu deo našeg starog kulturnog nasleđa, ali da bismo tu

¹ Pri izradi ovog rada koristila sam se većim delom građom koju su u Lepenici sakupili dr Milenko Filipović i Mira Medović, na čemu im se mnogo zahvaljujem.

² dr M. Filipović: Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji, Srpski Etnografski zbornik LXI, Beograd, 1949; Zorislava Marković: Narodna nošnja iz okoline Sarajeva, Narodne igre BiH, I zbirka — Sarajevsko Polje, Sarajevo, 1950, i Augustin Kristić: Kreševo, Zagreb, 1941.

³ dr M. Filipović: Visočka nahija, Srpski etnografski zbornik XLIII, Beograd, 1928, str. 320.

⁴ V. Skarić: Jedna naredba o rajinom odijelu iz doba otomanske vladavine, Glasnik Zemaljskog muzeja XIV, 1902.

pretpostavku mogli i potvrditi, za to bi bila potrebna prethodna proučavanja na mnogo široj osnovi. Neki zajednički elementi nastali su na taj način što su sve tri etničke grupe u Lepenici bile istovremeno izložene istim uticajima. Jedino tako mogu se tumačiti istovremene promene u sve tri grupe, kao npr. istovremeno prodiranje nekog haljetka. Kao karakterističan primer navešćemo samo dimije, koje su, ako ne istovremeno a ono vrlo brzo, usvojene i u muslimanskoj i hrišćanskoj ženskoj nošnji, mada su se razlikovale u boji.

I pored toga što su se nošnje u Lepenici razvijale i pod nekim istovremenim uticajima, ipak, za formiranje lepeničkih nošnji najznačajniji su posebni uticaji pod kojima su se razvijale nošnje triju konfesionalnih grupa. Nošnja katoličkog stanovništva bila je izložena uticajima iz Kreševa, nošnja pravoslavnog stanovništva uticajima iz okoline Visokog i Sarajevskog polja, a muslimansko stanovništvo bilo je pod neposrednim uticajem iz Sarajeva.

Katoličko stanovništvo u Lepenici oslanja se na katoličko stanovništvo u okolini Kreševa, sa kojim je u brojnim bračnim i srodničkim vezama. Sem toga, Kreševo je još od davnina bilo verski centar iz koga su prodirali razni uticaji na stanovništvo ovog dela Bosne. Sve je to našlo odraza i u nošnji, tako da se lepenička hrvatska nošnja i ne razlikuje od nošnje u okolini Kreševa. U novije vreme seljaci iz Lepenice više odlaze u Kiseljak i u Sarajevo, gde se snabdevaju tekstilom i konfekcijskim proizvodima.

Nošnja pravoslavnog stanovništva jednaka je nošnji pravoslavnog stanovništva iz okoline Visokog i Sarajevskog polja. Sličnost između ovih nošnji sasvim je razumljiva, jer srpsko stanovništvo u Lepenici predstavlja periferni deo srednjo-bosanskog srpskog stanovništva, na koje se teritorijalno oslanja, i između njih se održavaju veoma žive veze. U odnosu prema ovim nošnjama, lepenička srpska nošnja nešto zaostaje u primanju novijih elemenata. Zapaža se, međutim, u odnosu prema hrvatskoj i muslimanskoj lepeničkoj nošnji, da u ovu grupu najlakše prodiru novi elementi.

Muslimanska nošnja u Lepenici bila je pod neposrednim uticajem iz Sarajeva, jer je Sarajevo, u koje se često odlazi na pazar i kupuje sve što treba, velik i privlačan centar za sve muslimane u ovom delu Bosne. Sem toga, tokom leta po lepeničkim selima boravile su i ranije, a i sada borave mnoge muslimanske porodice iz Sarajeva, što je takođe uticalo na lepeničku muslimansku nošnju. Muslimani iz Lepenice često su odlazili ranije, a i sada odlaze na pazar u Visoko. Međutim, ne bi moglo biti ni govora o nekim specijalnim uticajima visočke nošnje na nošnje u Lepenici, jer je i nošnja u Visokom bila neposredno izložena uticajima iz Sarajeva.

HRVATSKA NOŠNJA U LEPENICI

ŽENSKA NOŠNJA

Žensku nošnju možemo da pratimo za poslednjih 70—80 godina. Osnovni deo ženske nošnje u tom najstarijem periodu koji nam je poznat bila je lanena ili pamučna košulja, duga do zemlje. Bile su uglavnom dve vrste pamučnog platna od koga su se pravile košulje: melez, prostije platno za svakodnevne košulje, i s a n t r a č, platno tkano od pamuka i konca, nekada tkano i na uzvod, od koga su se pravile košulje za svečanije prilike. Rukavi su bili dugi i široki, a ispod rukava bili su umetnuti širi klini, koji su davali širinu košulji. Po dnu rukava i oko vrata bila je opletena pamučna »čitma« (čipka). Nekada se mala jačica oko vrata ukrašavala i sitnim vezom od pamuka raznih boja i tako ukrašena zvala se »ogrica«.

Ispod košulje nosile su se duge i široke gaće. Gornji deo gaća sa turom krojen je od platna tkanog u »dva nita« od grubo opredenog lana, a nogavice od platna u »četiri nita« od belog pamuka. Naročitom tehnikom tkanja, na nogavicama

Sl. 1.
Hrvatska nošnja, Brnjaci

Sl. 2.
Hrvatska devojačka nošnja, Borna

Sl. 3.
Hrvatska nošnja, Borna
(nošnja udate žene)

Sl. 4.
Muslimanska nošnja, Gromiljak

su se izvodili reljefni, pretežno kvadratni motivi. Takvo tkanje zvalo se »na kutije« ili »na lokumčiče«. Iako su bile duge i sa lepo izrađenim nogavicama, gaće nisu smele da se vide ispod košulje.

Preko košulje, još mnogo pre 1900. godine, nosile su se po dve, a kasnije samo jedna pregača. Pregače su bile tamnijih boja, bez izrazitih šara, i bile su iste kao i pregače u okolini Sutjeske (između Kaknja i Vareša). Poslednja žena koja je nosila dve pregače bila je majka Ive Lace iz Žeželova, a umrla je oko 1900. godine.

Oko struka opasivali su se razni pojasovi i u raznim bojama. Mnogo su se nosili širi ili užji pojasovi u vidu tkanica, tkani od pamuka pretežno crvene boje, sa sitnim zupčastim šarama. Ti pojasovi bili su rukotvorine gradskih majstora-kazaza. Pojasovi su se kopčali metalnim kopčama zvanim »pijevac-pavte«, izrađenim u tehnici filigrama i granulacije. Te pavte bile su rad uglavnom fojničkih i kreševskih kujundžija. U svečanim prilikama nosio se i »kolan«, širi pojas od kože, po kojoj je bio našiven širi žuti srmeni širit. I kolan se zakopčavao pijevac-paftama.

Na gornji deo tela, preko košulje, oblačila se »dugulja«. To je bio haljetak bez rukava, dug do kolena, i na prsima se kopčao na jednom mestu, kod struka. Dugulje su se pravile od crne »kadife« (somota) ili »aladže«, tamnijeg prugastog pamučnog materijala, već prema tome da li su za svečanije prilike ili za svaki dan. Dugulje su se postavljale tanjim slojem pamuka i melezom.

Preko dugulje oblačila se »ječerma«, haljetak bez rukava i dug skoro do pojasa. Ječerme su se pravile od različitih materijala i u raznim bojama. Pre pedeset godina bile su u modi ječerme sa većim »pešovima«, koji su se preklapali i kopčali na grudima većom metalnom kopčom zvanom »kobac«. Po dnu, veoma često, ječerme su bile optočene »rešmom«, užim pojansom sitno plisirane tkanine.

Zimi se preko dugulje, a ispod ječerme, oblačio i »koparan« ili »anterija«. To je bio haljetak iste dužine kao i dugulja, a imao je duge rukave. Koparani su se izrađivali od crne kadife ili »šamke«, prugastog pamučnog ili svilenkastog materijala tamnijih boja, a postavljali su se pamukom i melezom i mestimično prošivali. Takvi koparani nošeni su uglavnom sve do 1925. godine.

Preko dugulje, koparana i ječerme naročito starije žene ogrtale su velike šalove crne boje. Šalovi su bili četvrtastog oblika, sa velikim resama unaokolo, a kupovali su se gotovi u Kreševu, Kiseljaku ili Sarajevu.

U svečanijim prilikama na košulje se oblačila i »saltica«, haljetak koji su oblačile samo imućne žene. Salte su bile nalik na libade, izrađivale su se od kadife ili fine čohe, a ukrašavale vezom od žute ili bele srme, a oko vrata i niz prsa krznom od kune.

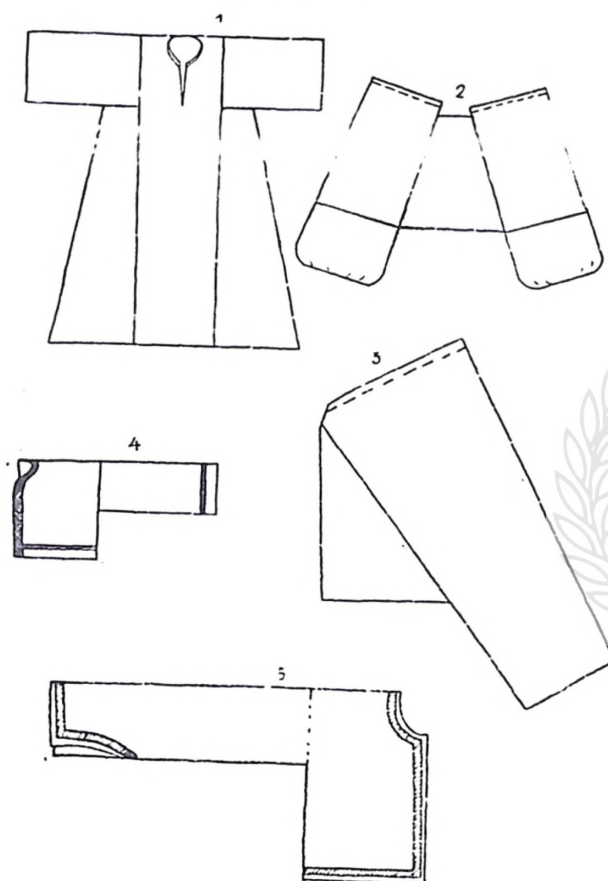
U vreme kad su iščezle i poslednje pregače u hrvatskoj nošnji, postepeno počinje da prestaje i nošenje dugih košulja. Usvaja se jedan deo odeće koji će brzo da potisne dugu košulju. To su dimije.

Prve dimije u hrvatskoj nošnji u Lepenici počele su da se nose oko 1900. godine, a kao deo gradske nošnje primljene su iz Kreševa. Pored dimija, još jedno vreme održavale su se i duge košulje, ali njihov broj iz godine u godinu je opadao, tako da prestaju da se nose već u godinama pred I svetski rat. Iako su već davno prestale da se nose, duge košulje se mogu naći još u starih žena koje ih čuvaju za »ukop«.

Dimije su se izrađivale od različitih materijala, ali ne i u raznim bojama. Dimije u hrvatskoj nošnji, iako po kroju iste kao i u muslimanskoj, razlikovale su se po boji. Kod muslimanki dimije su bile u raznim, često i veoma živim bojama, a u Hrvatica — samo crne boje. Za svakodnevnu upotrebu pravile su se od bojame, neke vrste crnog glota, a za svečane prilike pravile su se od »atlaza«, vrste teške, čvršće svile. Najskuplji materijal od koga su se pravile dimije zvao se »raša«. To je bila tanja tkanina od svilenkaste vune, verovatno slična vunenom delenu. Prema pričanju, negde oko 1900. godine trebalo je prodati dobrog vola da bi mogla da se kupi raša za jedne dimije. Zbog toga su dimije od raše nosile samo bogatije devojke i mlađe žene.

Za jedne dimije potrebno je četiri metra materijala dvostruke širine (oko 140 cm). Dimije se kroje tako da budu i dovoljno široke i dugačke. U svom prvobitnom obliku dimije su izgledale malo drugačije nego ove sadašnje. Sve do 1920—1925. godine nosile su se i dimije koje su imale uzane nogavice, a nisu se vezivale, nego su sasvim slobodno padale niz nogu. Te dimije potpuno su iščezle. Ranije su dimije bile i ukrašavane, i to oko razreza na džepovima, na nogavicama i uzduž, pozadi. Ukrašavale su se crvenim gajtanom. Sada se džepovi ničim ne obeležavaju niti ukrašavaju, nego su čak skoro i neprimetni, u vidu razreza. Mnoge žene nose dimije okrenuvši ih na naličje da se ne prljaju i da ne blede od sunca, a samo u svečanijim prilikama okrenu ih na lice. Ispod dimija nose se gaće do kolena, cele krojene od istog materijala, od meleza, a u novije vreme od parheta.

TABLA 1.

Skica 1.

1. Zenska košulja, osnovni kroj za sve grupe. 3. Muške šarvale, muslimanska nošnja.
 2. Zenske gaće, osnovni kroj za sve grupe. 4. Salta, ženska hrvatska nošnja.
 5. Dolaktica, ženska muslimanska nošnja.

Kad su počele da se nose dimije, košulje su se skratile, a preko njih su prvobitno nošeni isti oni haljeci kao i na dugoj košulji. Uz dimije, preko košulje oblačio se fermen, haljetak bez rukava, kraći od struka i otvoren na prsima, a izrađivao se najčešće od somota. Ukrašavao se vezom od žute ili bele srme, a nekada još i šljokicama. Fermen, kao i salta, bio je proizvod gradskih majstora — terzija.

Posle I svetskog rata košulje od domaćeg platna polako počinju da ustupaju mesto bluzama krojenim od različitih kupovnih tkanina. Krojene su od glota, cica i štofa, većinom crne ili neke tamnije boje. Nekada su bluze bile ukrašene i belom »jaskom«. Leti se preko bluze ne oblači ništa, a starije žene i ispod bluze nose košulju od meleza. Zimi su se oblačili džemper i kaputi.

Na nogama su se nosile bele vunene čarape, duge skoro do kolena, i preko njih »bozavci«, vrsta kratkih čarapa sa razrezanim grlicem sa strane, koji se kopčao metalnim kopčama. Nošeni su još i nazuvci zvani »natačci«, pleteni na jednu iglu od raznobojne vune. Preko čarapa i bozavaca najviše su se nosili opanci »oputari« ili »oputnjaci«, sa donom od presne goveđe, a oputom od ovčije kože. Samo u svečanijim prilikama nosili su se i visočki opanci.⁵ Posle I svetskog rata visočki opanci mnogo se više nose. Poneka bogatija žena nosila je i papuče. Već oko 1925. godine sve više mogu da se vide i cipele.

U vreme kad su se nosile duge košulje, pa i docnije, kad su počele da se nose i dimije, devojačka nošnja nije se mnogo razlikovala od nošnje udatih žena. Razlika je bila uglavnom u nošnji na glavi, a i u materijalima od kojih se pravila odeća. Sasvim mlade devojkice nisu nosile nekog vrednijeg nakita, a dimije i bluže su im od prostijeg materijala. U vreme kad bi već dorasle da mogu da »ašikuju«, roditelji su im kupovali dimije ili bluže od svilenog materijala. Tada bi se reklo da se devojkica »nagizdala«.

I žene i devojkice češljale su kosu po sredini i spletale u dve pletenice. Devojkice su nosile pletenice puštene niz leđa, a žene su ih omotavale oko glave. Ispod pletenica devojkice su stavljale »potkošnjaču«. To je bio komad čohe širine oko tri prsta, po ivicama sitno izreckan u liniji cik-cak. Na svakoj »rezutki« bila je našivena po jedna »lepirica« (šljokica). Na dnu potkošnjače bile su tri raščešljane kićanke od vune. Pored potkošnjače, u kosu se stavljao ukras »čeftazeta«. To je srebrni lančić sa srebrnim filigranskim kuglicama, koje su slobodno padale niz pletenice (lančić se upletao uz kosu).

Devojkice su ranije, pre I svetskog rata, nosile na glavi malu kapu crvene ili mrke boje, okićenu nizom sitnih dukata. Kad se udavala, devojkica je oko kape stavljala »povezač«, usku traku od crne kadife. Pored ovih kapa, nosile su se i kape u obliku plitkih fesova, sa crnim resama i kićankama unaokolo (»kalkan«).

Udate žene nosile su kapu od čohe, mrke ili crne boje, sa drvenim rubom ili kartonom iznutra da čvršće stoji. Kapa se pričvršćivala kuskunom — gajtanom koji se provlačio ispod pletenica. Preko tih kapa nosile su se vunene marame u raznim bojama. Pre, a i posle, I svetskog rata nosile su se svetlije vunene marame sa »ćenarima«, okolicom (borduram) sa motivima ruža. Takve marame kupovale su se kod Jevreja trgovaca. Starije žene nosile su marame sa ćenarima, samo nešto tamnijih boja. Ponekad su se na teferičima mogle u devojkica videti i »koprene«, marame od belog tila, koje su bile pričvršćene pribadačom na temenu i slobodno padale niz leđa.

Nakit je bio veoma bogat i raznovrstan. Pored nakita na kapi, mnogo su se nosile i naušnice. Bilo ih je tri vrste:

a) »groši« — srebrne ili zlatne naušnice u vidu novčića (veličine dinara), a na gornjoj strani imale su veću kukku koja se provlačila kroz uho;

b) »stručaci«, naušnice kružnog oblika, prečnika oko 2 cm, sastavljene od 12 stupčića poredanih oko malog staklenog kamena u sredini; svaki stupčić imao je na kraju proširenje u vidu loptice;

c) »kolajlije«, naušnice spojene srebrnim lančićem koji je visio ispod vrata.

Oko vrata stavlja se lanac s »okovom«. To je veća para, turska ili austrijska, okovana naokolo srednim okvirom rađenim tehnikom filigrana. Okov je bio pokićen i sitnim staklenim kamenjem, a u većini slučajeva bio je pozlaćen. Oko vrata nosili su se još i dukati i korali. Naročito ranije, devojkice su nosile korale, i po tome se gledalo da li je neka devojkica zdrava (uz boju korala bilo je lako poređenje da li je devojkica bleđa ili nije). Ponekad se na lancu oko vrata nosila i »amajlija«. To je srebrni privesak u vidu plitke kutijice u obliku badema, rađen u filigranu i pokićen sitnim staklenim kamenjem crvene, tamnije plave ili zelene boje. Tako isto pravili su se i »križevi«, u kojima se, kao i u amajlijama, nosio i poneki zapis.

⁵ O visočkim opancima detaljnije: Zorislava Marković, Prerada kože i izrada opanaka u Visokom, Glasnik Zemaljskog muzeja, 1953, str. 197.

Na rukama se u običnim prilikama nosila »nakićena pavtica«. To je vrsta narukvice koja se sastoji od nekoliko nizova koralala ili drugih kakvih staklenih zrnaca, a sastavlja se jednom metalnom kopčicom u vidu rozete. U svečanijim prilikama nosila se »belenzuka«, narukvica od srebra, koja se sastojala od više redova lančića, koji su se sastavljali pomoću veće filigranske kopče, široke isto toliko kolika je i širina niza lančića. Često je bila u upotrebi i narukvica zvana »alala«. To je srebrna narukvica veoma masivno izrađena, okrugla, i u preseku bi imala oko 1 cm. Po narukvici bili su i manji ukrasi, u vidu kakve lozice, rađeni tehnikom filigrana i granulacije.

Na prstima se nosilo mnogo prstenja (na malom, srednjem i prstenjaku), nekada i po dva na jednom prstu. Sve do pre 20 godina nosila se posebna vrsta prstena, zv. »burma«. To je prsten sastavljen od više međusobno povezanih alki.

Ranije je bio veoma raširen običaj da se ukrašavanje vrši tetoviranjem, koje su nazivali »sjećanje« ili »murećep«. Tetoviranje se vršilo u vremenu od 10 pa do 17 godina. To su radile uglavnom devojke jedna drugoj. Tetoviranje se vršilo samo u određene dane u godini, i to na Blagovesti i na sv. Jozu (19. marta). Tetoviralo se na dva načina. Prvi način je bio da se iglom izbočaju motivi, pa se to pomaže ženinim mlekem i prespe čađu od luča. Drugi način je nešto komplikovaniji. Uzme se lampa i izvuče fitilj te stavi pod sač da se čađ što bolje nahvata na cilindru. Čađ se peruškom skine u neku posudu, pa se zamesi sa barutom, gasom i mlekem žene koja doji muško dete. Tom smesom premažu se već izbockane šare. Tetoviranjem su se ukrašavale ruke, prsa, pa i obrazi. Na prsima i po rukama najviše su se šarali »križevi«, grančice, srce, cvetici, imena i još »razne druge parafeke« (»kerefek«). Na obraze stavljali su se »benčići«. O tome zašto su žene počele da se tetoviraju čuje se mišljenje da je to nastalo još u doba Turaka da bi se pravi »kršćani« poznavali po tome. To mišljenje, koje ne može biti prihvatljivo, dosta je rašireno i u nekim drugim krajevima. Danas se mogu videti samo starije žene ukrašene tetoviranjem. To je počelo »da izlazi iz običaja« već pre tridesetak godina.

Ako se posmatra u celini, prema dosadašnjem izlaganju, može se videti da je hrvatska nošnja prošla nekoliko faza. Oko 1900. godine osnovni deo nošnje bio je duga košulja. Već od 1900. godine pojavljuju se dimije. Posle I svetskog rata nošnja se još više menja i počinju da se nose bluze od kupovnih materijala i cipele na nogama. Poslednja faza je ona koja je nastala neposredno pred II svetski rat i traje sve do danas.

U poslednjih 20—25 godina nošnja je doživela nekoliko krupnijih promena. U godinama oko II svetskog rata, u hrvatskoj lepeničkoj nošnji počinju mesto dimija da se nose suknje od crnog glota. Izgleda da su te suknje počele da se nose pod uticajem srpske nošnje iz toga kraja. Suknje su veoma brzo prihvaćene, tako da su one naveliko u upotrebi. Čak i starije žene oko kuće nose suknju, a kad pođu na teferič ili crkvi, onda oblače dimije, jer bi se još uvek smatralo za sramotu da se na nekom većem skupu pojavi starija žena bez dimija. Jedna starija žena rekla je jednom prilikom da samo zbog toga mora da nosi dimije i da bi volela kad bi od vlasti došla naredba da prestane nošenje dimija.

Danas je to ređa pojava da devojka ili mlađa žena nosi dimije. Ako ih i nosi, onda su one često neke svetlije boje, a ne crne. Na nekoliko godina pre rata neka devojka je bez pitanja roditelja kupila sebi svetlosmeđu svilu za dimije. Mnogima se to dopalo, tako da se to, u neku ruku, smatra kao odraz bogatstva. Devojke najviše nose razne suknje i bluze. Oko kuće nose suknje od glota, u svečanijim prilikama od štofa, svile, a poslednjih godina i od najlona i perlona. Na teferičima mogu da se vide i bele suknje od satena sa čipkom po dnu (»rasplet«).

Uopšte, u toku poslednjih nekoliko godina sve više i više prodiru elementi gradske nošnje. Dok starije žene kroje rublje od meleza ili parheta, mlađe žene kupuju gotovo rublje u gradu. Sve mlađe žene nose i prslučiće za grudi. Na nogama starije žene nose vunene ili pamučne čarape. Mlađe žene čak i zimi nose oko kuće samo pamučne čarape, a za izlazak — od najlona ili perlona. Mlađe žene nose sve vrste cipela i sandala, a starije žene pored cipela nose i »zepe«. To je vrsta plitkih

crnih suknenih cipela sa tanjim gumenim donom, koje se kupuju u prodavnicama »Borovo«.

Materijali od kojih se kroji odeća veoma su različiti. Naročito se mnogo šiju bluze od najlona i perlona, a isto tako i suknje. Podsuknje se mnogo nose. U toku poslednje dve-tri godine često se vide i go tove bluze, a mnoge mlade žene i devojke na priredbe ili igranke oblače i haljine.

Nakit je raznovrstan, raden je od plastične mase ili štrasa. Poneka devojka kao nakit nosi i sat na ruci. Na raznim skupovima mogu se videti devojke sa nakarmisanim usnama, a poneka još i sa tamnim naočarima.

Na glavi starije žene nose marame, crne ili tamnije boje, a mlade žene i devojke nose marame raznih boja, od jarkocrvene pa do mrke. Te marame najviše su od muslina ili od perlona. U modi je »brenovanje« kose, kao i nošenje »šopa« (kosa izvučena iznad čela sa dva-tri talasa). Devojke idu i gologlave, a pletenice obično pozadi ukrste i pričvrste šnalama iza uha.

Promene u nošnji veoma su česte, tako da se uvek vidi ponešto novo. Moda se prima ili direktno iz grada, ili od pravoslavnih žena, koje brže usvajaju gradsku nošnju. U poslednje vreme, naročito na skupovima, pada u oči veliko šarenilo u ženskoj hrvatskoj nošnji. Dok je u periodu između dva rata nošnja bila samo tamne boje, sada se vidi odeća svih boja i svih nijansa, i to veoma često živih boja.

M U Š K A N O Š N J A

Prema sećanju starijih ljudi, pre austro-ugarske okupacije (1878. godine) muškarci su nosili »bijele haljine«, tj. gornju odeću od sukna bele boje. Do tela oblačili su košulje i gaće izradene od domaćeg lanenog platna. Za teferiće nosile su se košulje od uzvodnog platna. Krojene su sa širim rukavima i dubokim razrezom na prsima, te su ljudi čak i zimi išli razdrljenih grudni, tako da im se nije hvatalo po maljama. Na donji deo tela preko gaća oblačile su se »šarvale« ili, kako ih još zovu, pelengaće ili gazalice. Šarvale su krojene s užim nogavicama i širokim turom, a pravile su se od nevaljanog domaćeg sukna. Delovi odeće izrađeni od belog sukna davno su već izašli iz upotrebe. Pamti se da se pre 80 godina oženio u belom gunju otac Marka Ljevaka iz Kuliješa. Bele šarvale održale su se nešto duže samo godina postoje tri faze ili tri perioda:

Oko 1900. godine počele su da se nose šarvale od mrkog, a gunjevi od crnog sukna. Oko nogavica i oko razreza na džepovima šarvale su se ukrašavale jednostavnim vezom od belog pamuka, a oko pojasa vezivale su se vunanim »svitnjakom«. Preko šarvala se opasivao »pas« tkan u četiri nita od tanke vune i dugačak toliko da je mogao da se omota oko pojasa dva do tri puta. U starijih ljudi pas je bio crvene ili zelene boje, a u mladića šaren kao tkanica. Preko pojasa stariji ljudi nosili su »besilaj« (bensilah), široki kožni pojas sa više pregrada u koje su se stavljale razne potrebne sitnice, kao kremen i trud, kožna duvankesa itd. Kad se išlo nekud dalje, preko ramena se prebacivao šarpeľj, kožna torba sa poklopcem.

Na gornji deo tela, preko košulje, oblačila se »džoka« ili »ćurdiya«, haljetak bez rukava, dug do struka, na prsima otvoren, izrađen od sukna i naokolo ukrašen čohom i vunanim gajtanom crvene boje. Crvena boja gajtana bila je uvek zagasita, kao trula višnja. U hladnije dane ispod ćurdiye oblačio se »džemadan« ili »djo-madan«. To je haljetak nešto duži od ćurdiye, izrađen od sukna, a na prsima se preklapao. Naokolo se ukrašavao crvenim gajtanom, a zakopčavao se na prsima vezivanjem petlji od gajtana. Preko ćurdiye i džemadana zimi se oblačio još i »gunj«, haljetak od sukna sa dugim rukavima. Gunj se unaokolo ukrašavao crvenim gajtanom. Stariji ljudi pamte da su se zimi nosile još i crne kabanice u vidu pelerine sa kapuljačom i bičevima vune spolja. Pored ovih haljetaka, momci su nosili na teferiće još i »anteriye«, haljetke od čoh, sa dugim rukavima i duge do pojasa, a ukrašene gajtanima i žutim srmenim vezom.

Negde oko I svetskog rata, pored šarvala počele su da se nose i »čakšire«. Čakšire su krojene s uskim nogavicama i nešto užim i kraćim turom nego što je tur šarvala, a izrađivale su se od valjanog sukna, za razliku od šarvala. Sve do pred II svetski rat čakšire su nošene kao praznično odelo, a radnim danom i oko kuće još su se nosile i šarvale. Čakšire su izrađivali majstori abadžije (ili, kako ih još zovu, terzije). U novije vreme najpoznatiji je bio majstor Spržo u Fojnici. Uz čakšire, na gornjem delu tela nosio se fermen, haljetak bez rukava, od sukna ili čohe i ukrašen gajtanom, i »ječerma«, ili »čerma«, uglavnom izrađivana od kadife. Na čermi poneki čovek nosio je i toke, ali to je bilo veoma retko.

Stariji ljudi sećaju se da su do oko 1900. godine momci nosili perčin i omotavali ga oko glava. Na glavi se tada nosila bela vunena kapa, zv. »ćula'« ili »karik«. Oko te kape omotavao se na »burmu« (uvrnut) crveni šal, tkan od veoma tanke vune i dug nekada i do četiri metra. Već oko I svetskog rata bele ćulave počeli su da potiskuju crveni fesovi sa kičankama, a oko njih omotavani su šalovi. Oko 1918. godine ušle su u modu šiljate šubare, i to su nosili većinom mlađi ljudi. Oko 1930. godine fesovi su već sasvim izašli iz mode. Da je fes u to vreme bio retkost u nošnji Hrvata u Lepenici, vidi se i po tome što su jednog čoveka koji je tada nabavio fes prozvali u šali »Sebura« (po reklamnoj slici na surogatu za kafu). U to vreme sve više počinju da se nose kupovne kape, okrugle i odozgo ravne, a izrađene od crnog pliša.

Obuća je bila dosta jednostavna. Na nogama, ispod šarvala, nosili su se tozluci od sukna, koji su se sa strane kopčali metalnim kopčama. Sa donje strane, preko tozluka navlačile su se vunene čarape, najviše bele boje, a preko njih »bozavci«. To je vrsta čarapa sa rasečenim grlicem, a vezivale su se podvezicom, isto kao i tozluci pri vrhu (podveze su se tkale na običnom stanu, samo na malo brdo). Nosili su se i nazuvci — »natačci«, pleteni na jednu iglu od raznobojne vune. Opanci su bili oputnjaci za radne dane. Za teferiče obuvali su se crveni visočki opanci. Postepeno počinju da prodiru i cipele, a nešto kasnije i gumeni opanci. Interesantno je i to da postoji sećanje na to ko je prvi doneo cipele u lepenička sela. Bio je to Andrija Laco, koji je doneo cipele iz Beča negde posle 1900. godine, i u prvo vreme otac mu čak nije dozvoljavao da ih nosi.

Od 1925. godine muška hrvatska nošnja počinje sve više da se menja. Tada su počele da se nose košulje kupljene gotove u gradu, a posle njih počinju da prodiru i konfekcijske pantalone i grubo krojeni kaputi. U to vreme žalost se obeležavala stavljanjem crne trake oko rukava, dok su se ranije ćurdije i džemadani nosili naopako okrenuti a brada se nije brijala tri nedelje.

Prema izloženom, u razvoju muške nošnje u Lepenici za poslednjih 60—80 godina postoje tri faze ili tri perioda:

- a) period do 1900. godine, kada je nošena odeća od belog sukna, tozluci, čarape sa bozavcima, oputnjaci, beli ćulah i crveni šal;
- b) period od 1900. pa do 1925. godine, kada su se počele nositi čakšire, cipele, šubare i ravne kape od pliša;
- c) period od 1925. pa do danas, vreme u kome je počela sve više da se nosi konfekcijska odeća kupljena u gradu.

Naročito posle II svetskog rata nošnja je počela sve više da se menja, i delovi starinske nošnje mogu da se vide samo još kod starijih ljudi. Danas, verovatno, još samo trojica veoma starih ljudi nose crveni šal (Zabrđe, Čalukovac i Miratinići prema Kreševu). Samo još stariji ljudi nose šarvale, gunjeve ili čakšire, a oputni opanci predstavljaju pravu retkost.

Danas se najviše nose široke konfekcijske pantalone, često i od »cajga«, a od pre 15 godina počele su da se nose i »španerice« i »rajtozne« od šajaka. Na nogama dosta se nose bele vunene čarape, gumeni opanci, cipele, a zimi i gumene čizme. Na gornjem delu tela obavezno se nose kupovne košulje, koje su često plave boje, poluveri, prsluci od grubog sukna, te grubo krojeni kaputi. Na glavi mnogo se nose kožni kačketi, »mice«. U muškoj nošnji u novije vreme viđa se veoma

mного plava boja, od pastelnoplave (košulje), pa do veoma drečave plavo-zelene boje. U toku poslednje dvetri godine u lepeničkim selima počele su mnogo da se nose i šarene košulje koje se nose preko pantalona. Opšta je pojava da se u ovim selima moda veoma brzo menja, tako da vele da su trgovci u Kiseljaku (gde se seljaci često snabdevaju) često u nadoumici šta da nabavljaju za selo.

MUSLIMANSKA NOŠNJA U LEPENICI

Ž E N S K A N O Š N J A

Osnovni delovi ženske nošnje su dimije, bluza, marama na glavi, čarape i opanci ili cipele. Između svečanog i svakodnevnog odela nema razlike. Starija odeća koja više nije za izlaske nosi se oko kuće.

Dimije se prave od različitih materijala i u raznim bojama. Najviše se, ipak, nose dimije od šarenog cica, a zimi ponekad i od štofa. Uz dimije često se nosi i bluza od istog materijala, krojena slično kao bluze u gradu. U velikoj je modi da se šarene bluze oko obrubljuju »čitmom« (čipkom).

Ispod dimija i bluza mlađe žene oblače rublje kupljeno u gradu, leti od svilenog trikoa, a zimi od parheta. Starije žene ispod bluza oblače bele kraće košulje od čador-beza, domaćeg debljeg pamučnog platna.

Zimi mlađe žene preko bluze oblače džemper, jaknu, a ponekad i zimski kaput. Starije žene nose preko bluze anteriju. To je haljetak malo duži od pojasa, sa dugim rukavima, kopča se na prsima, a krajevi se obično strpaju u dimije. Anterija se većinom pravi od nekog cica, postavljena je pamukom i isprošivana kao jorgan.

Pamti se da su dimije počele da se nose tek u relativno novije vreme. Stariji ljudi sećaju se da su prve dimije počele da se nose u Lepenici oko 1895—1900. godine. Tada se oženio neki Atif hodža iz Žeželova i njegova mláda prva je donela dimije u ovaj kraj. Dimije su počele prvo da se nose u Žeželovu, a nešto docnije prihvaćene su i u drugim selima.

Do tada su Muslimanke nosile duge gaće i košulje duge do zemlje, tkane od domaćeg platna. Stariji pamte da su preko košulje nošene i vunene pregače, iste kao i pregače katoličkih žena. U to vreme, preko košulje oblačila se ječerma. To je bilo prsluče dugo do pojasa, koje se zakopčavalo na prsima. Ječerme su najviše bile crne boje, izrađene naokolo gajtanima, a postavljene čador-bezom. Ispod ječerme nekad je nošena i dolaktica, haljetak dug do pojasa, sa dugačkim rukavima, koji su pri dnu nekad bili i razrezani. Dolaktica se izrađivala pretežno od tamnijeg pamučnog prugastog materijala ili od svile. Bila je po krajevima optočena širim žutim srmenim širitom, koji su nazivali »harač«.

U doba kad su počele da prodiru dimije u muslimansku nošnju, one su se oblačile za izlazak, a oko kuće i dalje su se nosile gaće i duge košulje. Vremenom, dimije su postepeno počele da potiskuju dugu košulju, tako da je ona danas ostala jedino u sećanju starijih ljudi i žena.

I nošnja na glavi pretrpela je znatne promene. Kosa se češljala sa razdeljkom na sredini i splešana je u dve pletenice. I mlađe i starije žene rado su je knile radi ukrašavanja. Na glavi je nošena mala kapa u obliku fesića, po kojoj su bili našiveni dukatići ili ukras od perli u vidu cveta. Takva kapa može se videti jedino još u poneke starije žene. Preko kape stavljala se jemenija, tanka četvrtasta marama od pamučnog materijala, s otštampanim raznobojnim šarama, često »okerana« raznobojnom svilom ili pamukom. Za odlazak na teferiće i uopšte van kuće, preko jemenije stavlja se bošča. To je velika četvrtasta marama od domaćeg platna, s utkanim, »pirlitanim«, šarama pretežno crvene boje. Nekad je poneka imućnija žena imala za izlazak i feredžu, ili zār. I danas, naročito starije žene odlaze van kuće sa boščom na glavi. Ranije je poneka žena za izlazak nosila i »bamiju«, veliku

čtvrtaštu belu maramu s utkanim šarama od zlatnožute svile. Takve maramé donošene su obično sa hadžiluka.

Omiljeni nakit muslimanskih žena bile su ogrlice od korala ili ćilibara, a u novije vreme u mladih žena veštački biser i ručni sat.

Na noge se i sada obuvaju, a i ranije su se obuvale, čarape pletene od bele vune ili debljeg belog pamuka. Nijedna starija žena ne ide bosa. Oko kuće i ranije, a i sada, nose se papuče ili nanule, a van kuće opanci. Danas su skoro u opštoj upotrebi gumeni opanci.

U novije vreme više se ništa ne šije na ruke, nego na šivaću mašinu. Mnoge žene u selu nabavile su šivaću mašinu, a one koje to nisu učinile daju »terzinicama« da im šiju.

Poslednjih godina, mnoge mlađe žene i devojke za izlazak nose suknje i bluže, koje su često od svile, najlona i perlona. Oko 1955. godine pojavila se i prva haljina. Za izlazak, mlađe žene i devojke nose i najlon-čarape i perlon-čarape, sandale i cipele. Često se mogu videti mlađe žene i devojke sa kupovnim maramama na glavi, a u toku poslednje dve-tri godine mnoge devojke odlaze na teferiče bez ikakve marama na glavi. Počele su već i da režu kosu i prave »trajnu ondulaciju«, ali najmodernija je frizura »konjski rep«.

M U Š K A N O Š N J A

Osnovni delovi muške nošnje su košulja, gaće, šarvale ili čakšire, pojas, fermen, anterija, gunj ili kaput, kapa, čarape i opanci ili cipele.

Kako u ženskoj tako i u muškoj nošnji nije bilo neke naročito razlike između svečane i svakodnevne odeće. Za svaki dan nošena je odeća koja je već iznošena i koja više nije za svečanije prilike. Razlike su postojale uglavnom između letnje i zimske odeće.

Tokom leta muškarci su nosili gaće, košulju, pojas, kapu, čarape i opanke. Gaće su bile od domaćeg platna, duge do članaka i imale su širi tur. Na gornji deo tela oblačila se »široka« košulja. Košulja je bila krojena od domaćeg beza, dosta široka, duga do kukova, sa dugim i širokim rukavima koji su pri dnu bili optočeni kerama ili »čitmom«. Razrez na prsima dosta je dugačak i skoro uvek bez bilo kakvih ukrasa, s uvrnutim porubom.

Oko pasa, preko košulje koja se uvlačila u gaće, omotavao se tkani vuneni pojas skoro uvek u jednoj boji. Pojasovi su uglavnom svetlije zelene boje, a u mladih viđao se i crven, ili čak i šaren pojas u vidu tkanice.

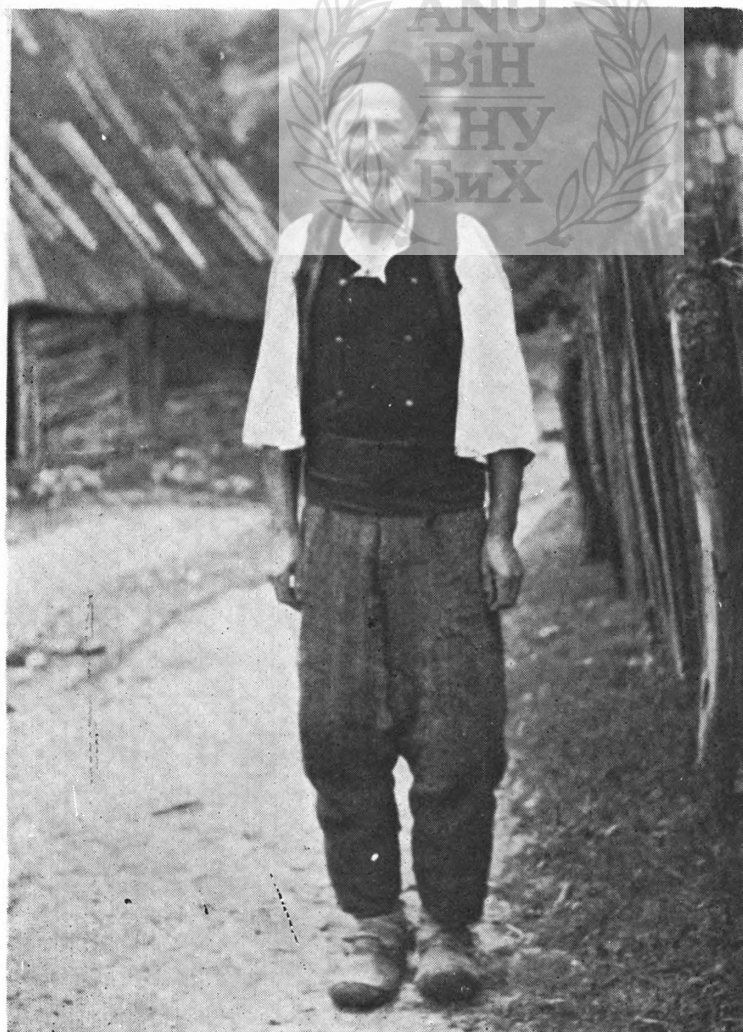
Na noge su obuvali vunene čarape skoro uvek pletene od bele vune, a neki su nosili i čarape sa šarenim grlicima. Preko čarapa obuvani su različiti opanci, kundure (grubo izrađene cipele) i cipele. Danas su najviše u upotrebi gumeni opanci i cipele. Još i danas mogu se videti stariji ljudi leti u samim gaćama i košulji, samo opasani pojasom.

Na glavi nosi se ćulah od bele valjane vune, kapa »bjelica« opletana u vidu ćulaha od debljeg belog pamuka i fes. Oko kape omotava se »mahrama« ili »pamra«, u većini slučajeva peškir bele boje. Stariji ljudi puštaju brade i brkove čiji krajevi stoje opuštenu oko usana.

Zimi, a često i leti, preko gaća oblačile su se i »šarvale«, za koje se još čuju i nazivi »gazalice« i »pelengaće«. Šarvale su krojene od domaćeg sukna većinom prirodne mrke (singave) boje, s užim noga vicama i velikim turom. Šarvale su nošene pretežno oko kuće, a za izlazak nošene su i čakšire. Bile su pretežno crne boje, sa manjim turom nego što je tur šarvala, a pravljene su od čohe ili tzv. »bugarskog sukna«, koje se nabavljalo u Sarajevu od trgovca Užičanina. To bugarsko sukno pojavilo se u »zadnje austrijsko doba«, tj. u godinama pred I svetski rat. Stariji ljudi pamte da su se nekad, davno, kad se u ovim krajevima gajio broć, nosile i čakšire od domaćeg crvenog sukna.

Sl. 5.
Muslimanjska devojačka nošnja, Mokrine

Sl. 6.
Starija muslimanska muška nošnja, Rotilj

Sl. 7.
Starija srpska nošnja, D. Kovači

Sl. 8.
Savremena srpska nošnja, Mokrine

Na gornji deo tela, kad su hteli da se »nagizdaju«, oblačili su fermen. »Fermen je haljetak bez rukava, dug do iznad pojasa, pravljen od crne čohе i ukrašen crnim zehom ili gajtanom⁶). Da bi bili što lepši, često su bili postavljeni crvenom čohom, a izrađivale su ih gradske terzije.

Svakodnevni haljetak koji se oblačio preko košulje na gornji deo tela bio je i ranije, a često i sada, anterija. »Anterija« je haljetak malo duži od pojasa, sa dugim rukavima, a na prsima se dosta preklapa i kopča na dva reda kopči ili dugmadi. Pravi se pretežno od crnog atlasa, postavljen je pamukom i isprošivan kao jorgan. Preko anterije oblači se »gunj« od crnog sukna, dug do pojasa, po rubovima ukrašen našivenim redovima crnog ili tamnijecrvenog gajtana. U novije vreme nosi se i kaput krojen od sukna.

Stariji ljudi pamte da su ranije zimi nošene i kabanice sa bičevima vune spolja. Bile su u vidu pelerine sa kapuljačom, ili sa sasvim kratkim rukavima koji su pokrivali samo ramena. Takve kabanice bile su crne boje, a nosili su ih istovremeno i Hrvati i Srbi u Lepenici. Crvene kabanice sasvim su iščezle, ali ih se sećaju stariji ljudi.

Danas, samo još u starijih ljudi u toku leta mogu se videti bele gaće, kao i ćulah, mahrama, anterija i šarvale. Mlađi ljudi većinom nose odeću gradskog kroja, i to konfekcijske izrade. Uglavnom se nose košulje kupljene u gradu, ili, ako su i od domaćeg platna, krojene su isto tako kao i gradske košulje. Pantalone skoro svi nose, i to šire krojene, a preko košulje često se nosi i »pulover« pleten od domaće vune. Kaputi su jednostavnog kroja.

Kad su oko kuće ili na radu, naročito mlađi ljudi nose na glavi muške maramice vezane na sva četiri ugla. Za izlazak, a i za posao, sve više se nosi beretka. Na nogama se nose bele vunene ili pamučne čarape, gumeni ili jednostavni kožni opanci, i sve više i više cipele.

SRPSKA NOŠNJA U LEPENICI

ŽENSKA NOŠNJA

Starija ženska nošnja do I svetskog rata sastojala se od duge košulje, dugih gaća, pregače, pojasa, kape, čarapa i opanaka. Košulja je bila duga do zemlje i dosta široka, sa dugim i širokim rukavima. Starije žene nosile su običnu košulju tkanu od lana ili pamuka, a mlađe žene ili devojke nosile su u svečanijim prilikama »veliku uzvodnu košulju«. Ispod košulje nosile su se duge gaće sa širim turom i nogavicama posebno tkanim u »četiri nita«. Gaće se nisu videle ispod košulje. Preko košulje opasivala se uska dugačka pregača, zv. »oprežina«, pretežno crvene boje. Nošenje pregače izobičajeno je već pre I svetskog rata. Na pregaču sačuvano je u Lepenici sećanje i u jednoj narodnoj priči (kako je jedna žena zatakla preslicu za oprežinu). Pojasova je bilo različitih, a za svečanije prilike imali su pafte. Bogate devojke u svom ruhu nekada su imale i do 30 košulja, što je zaista predstavljalo čitavo bogatstvo. Na gornji deo tela, preko duge košulje, oblačila se »ječerma«. Do 1900. godine, a i nešto kasnije, nošena je ječerma sa preklopljenim »pešovima«. Bilo ih je izrađenih od tamnijeg pamučnog prugastog materijala, ali najviše su nošene ječerme crne boje. Preko ječerme žene su nosile i »ćurdiju«, haljetak izrađen od crnog sukna, dug do kukova, bez rukava i spreda na prsima otvoren. Bilo ih je dve vrste: »ćurdija s granom«, kraća ćurdija sa manjim vezom na klinima ispod rukava, za svaki dan, i »kićena ćurdija«, malo duža i veoma bogato ukrašena apliciranom raznobojnom čohom i vezom od raznobojne svile i pamuka.⁷ Do pre 50—60 godina mlađe su nosile nešto dužu ćurdiju. Pored ječerme i ćurdije, nosili

⁶ Lj. Beljkašić: O abadžiskom zanatu u Sarajevu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1956., str. 150—151.

⁷ Lj. Beljkašić, navedeni rad, str. 160. i tabla IV, sl. 3.

su se još i »digišlija«, »kunta« (ili »đuda«) i »koparan«. Kunta ili đuda je haljetak od crnog somota bez rukava, duži je od struka i kopča se na prsima. Kunta ili đuda postavljala se pamukom i platnom i mestimično se prošivala. Digišlija, haljetak koji su nosile neveste, imala je široke rukave i dužinu do struka, a bila je slična libadi. Oko vrata i niz prsa bila je optočena lisičijim krznom. Zimi se nosio još i koparan, haljetak sa dugim rukavima, izrađen od somota ili čvršćeg pamučnog materijala, postavljen pamukom i platnom i isprošivan kao jorgan.

Kosa se češljala i ranije, a i sada se češlja, sa razdeljkom na sredini. Devojke su pletenice puštale niz leđa. Na glavi su nosile oko 1900. godine, a i kasnije, pliću okruglu kapu sa crnim svilenim resama unakolo, koju su nazivali »kalkan«. Kalkan je devojka počinjala da nosi kad se »zadjevojči«. U to vreme devojčice od 10 do 12 godina nosile su često na glavi manju pliću kapu ili malu crnogorsku kapu.⁸

Udate žene nosile su na glavi mrku kapu u obliku plićeg fesa i oko nje omotavale pletenice. Sa prednje strane na kapu se našivalo parče tamnijeg somota. Preko kape stavlja se okrugla, a iznad nje marama. »Okrugla« je četvrtasta, dijagonalno svijena bela marama, čiji krajevi vise na slepoočnici iznad uha. Preko kape i okruge stavlja se marama. I danas još može da se vidi poneka starija žena sa okruglom na glavi. Za takvu ženu kažu da hoće da se »dijevi« (»gizda«). Bilo je nekoliko vrsta marama koje su nazivali »ubradač«, ili »bradač«. Dosta se nosio »bradač sa macama«, veća mrka marama s utkanim šarama u istoj boji. Na teferiče i u svečanim prilikama nosio se veliki ubradač, velika marama sa dugim resama, mrke ili tamnoplave boje. »Veliki bradač« bio je od svilenkastog materijala ili od vunenog delena. U žalosti nosio se uz belu okruglu mrku »obuljač«, crna marama. U godinama posle prvog svetskog rata najviše se nosila marama sa »ćenarom«, mrke ili crne boje. »Ćenar« je bordura sa raznobojnim cvetovima, najviše ružama.

Oko 1900. godine u modu je ušlo nošenje dimija. Kao i dimije katolikinja, i ovde su dimije bile samo crne, ali su se razlikovale malo po kroju. Dimije pravoslavnih žena bile su dosta šire krojene, a krojile su se od glota, atlasa i drugih tkanina. Uz dimije nosile su se nešto kraće košulje, sa širim i kraćim rukavima koji su po dnu imali »kere« od belog pamuka, a preko košulje oblačile su se i dalje ječermice, đude i koparani.

U godinama posle prvog svetskog rata nošnja je počela da prima nove elemente. Počinju sve više da se nose suknje od crnog glota za svaki dan, i od satena ili svile za izlazak. Za teferiče devojke su oblačile i bele suknje od domaćeg platna sa belim kerama pri dnu ili docnije i od belog satena ili svile. Suknje već znatno prodiru u nošnju oko 1925—1930. godine, i u to vreme dimije se nose uglavnom zimi ili ih nose starije žene. Uz suknje počinju da se nose i bluze od kupovnih tkanina, po kroju slične gradskim. Preko bluza se oblače razni džemperci, koparani i grublje krojeni kaputi. Na glavi još samo starije žene nose kape, a mlađe žene povezuju glavu tamnoplavim, smeđim ili crnim običnim kupovnim maramama. Za teferiče starije žene i dalje nose mrke ili crne marame sa ćenarom, a devojke raznobojne marame od svile, veoma često i od satena. Često se vide marame od beloga satena.

Na nogama su ranije nošene vunene čarape od raznobojne vune, kratke čarape od bele vune, opanci (ranije oputnjaci, a nešto kasnije i visočki) i cipele.

Nakit je bio uglavnom srebrn ili srebrn pa pozlaćen, i to pretežno filigranski. Nabavljao se kod sarajevskih kujundžija. To je bilo razno prstenje, belenzuke, alale, naušnice, a mlade ili devojke su nosile i »ežder«, metalni filigranski pojas.

U toku poslednjih nekoliko godina nošnja je pretrpela znatne promene. Sve više i više usvajaju se delovi nošnje i nove tkanine iz grada. Sada samo starije žene kroje rublje od domaćeg platna ili parheta, a sve mlađe žene kupuju gotovo rublje od trikoa, pa i najlona. Na nogama starije žene nose pamučne čarape i bele vunene kratke čarape zimi, a mlađe nose samo pamučne ili najlon čarape. Starije žene nose cipele i veoma rado zepe, koje su počele da se nose pre 5—7 godina. Mlađe

⁸ U sela oko Visokog takve kape donošene su iz Sarajeva ili ispod Ostroga sve do I svetskog rata, vidi dr M. Filipović, nov. delo SEZb LXI, 1949, str. 73.

žene i devojke nose razne sandale, cipele, a zimi i čizmice sa krznom. Materijali za bluze su najlon, perlon, razne svile i štofovi. Samo ponekad, kad su kakvi veći praznici, poneka devojka obuče kratku belu košulju od domaćeg platna, ukrašenu čipkom. Devojci i sada, ponekad, kad se udaje, donose svatovi (mladoženjini) na dar belu suknju, belu bluzu, belu maramu i počelicu ili ogru od dukata. Sada se mnogo nose kupovne marama od najlona ili muslina, a mnoge devojke idu na teferiče i gologlave. Veoma omiljen nakit su veštački biseri i ručni sat.

MUŠKA NOŠNJA

Prema kazivanju starijih ljudi, pre 1900. godine gornji haljeci u muškoj odeći bili su od belog sukna. Delovi nošnje bili su košulja, gaće, šarvale, tozluci, čarape, opanci, pojas, kapa i crveni šal, te džemadani i gunjevi.

Košulja je bila dosta široka, sa nešto kraćim i širokim rukavima, po dnu optočenim belim pamučnim kerama. Oko vrata bila je jaka takođe okerana. Košulja je krojena od meleza za svaki dan i od uzvoda za svečanije prilike. Gaće su bile pamučne, sa većim turom. Stariji pamte da se davno, verovatno još pre 1900. godine, ispod gaća nosio i »nakurnjak«. To je deo muške nošnje opleten od vune i nosio se zimi da bi od hladnoće zaštitio mošnice i penis. Nakurnjake su nosili pravoslavni seljaci i u okolini Visokog.⁹

Preko gaća nošene su šarvale ili pelengaće od sukna, prvo bele, a posle mrke ili crne boje. Do 1900. godine poneki čovek je imao i čakšire od crvenog sukna, po ugledu na nošnju bogatijih muslimana iz grada. Pojasova je bilo u jednoj boji, ali najčešće su to bile šarene tkanice. Na gornjem delu tela, preko košulje, nošeni su džemadan i džoka. »Džemadan« je bio haljetak od sukna koji se preklapao i kopčao na prsima. Preko džemadana nosila se »džoka«, haljetak bez rukava, od sukna, spreda otvoren na prsima i veoma bogato ukrašen gajtanima i čohom. Zimi se oblačio gunj, a osim toga nošene su i kabanice crne boje sa bičevima vune spolja. Danas još slične takve kabanice nose deca-čobani kad čuvaju ovce. Još do 1906. godine bilo je kabanica izrađenih od crvenog sukna.

Na glavi se nosio ćulah od bele vune oko koga se omotavao crveni šal, a kasnije je ćulah zamenjen mrkim fesom. Mrki fes i crveni šal nosili su se sve do pre 40 godina, a posle toga samo su se održavali u ponekog starijeg čoveka. Oko 1923. godine, mnogo počinju da se nose crne jagnjeće šubare, koje su se održale i do danas.

Na nogama nosili su se tozluci, kraće vunene raznobojne čarape i oputni ili visočki opanci, a nešto kasnije i cipele.

Već od 1930. godine u nošnju prodiru razni elementi evropske gradske nošnje, koju nazivaju »tjesno odijelo«. Oko kuće obično se nosi odeća koja je već suviše iznošena za izlaske, a na teferiče u poslednjih nekoliko godina svi mladi ljudi oblače samo kupovna odela, pretežno konfekcijska. Ispod pantalona nose se duge gaće, a mladi muškarci leti nose i kratke gaće. Kad je toplo, leti na gornjem delu tela nose majice bez rukava ili košulje sa kratkim rukavima. Najviše se nose karirane košulje, a za izlazak veoma su omiljene plave košulje. U hladnije dane nose se razni džemper, tanji i deblji kaputi. Na nogama se mnogo nose cipele, a leti omiljene su tenis-cipele.

ZAVRŠNO RAZMATRANJE

Pre svega, ukratko ćemo napraviti osvrt na dečiju nošnju sve tri grupe.

Oprema za novorođenče je ista i ranije i sada. Ranije je dete povijano u veoma retko tkane vunene pelene i u košuljicu od domaćeg platna. Otkako prohod, pa do svoje sedme-osme godine, dete je, bez obzira na spol, obučeno u ko-

⁹ Navedeno delo, str. 60.

šuljicu od domaćeg platna. Tek kasnije, dete se oblači uglavnom slično kao i njegovi stariji. Ranije je i među decom bilo vidnih razlika u nošnji, a danas ih, međutim, skoro i nema, tako da je teško razlikovati školsku decu po odelu kojoj grupi stanovništva pripadaju. Nošnja dece, kao i odraslih, skoro se sasvim izjednačava, tako da, npr., skoro sve devojčice nose haljine po ugledu na gradske.

***

Već u prethodnom izlaganju napomenuli smo da su se nošnje u Lepenici razvijale pod različitim uticajima, a da je u njima istovremeno bilo i veoma mnogo zajedničkih elemenata.

Posle austro-ugarske okupacije nastaju znatne promene u društvenom, političkom i privrednom životu. Sve te promene odrazile su se u raznim vidovima života, pa tako i u nošnji. Nestaju razna ograničenja u vezi s odevanjem hrišćana, te u tom periodu intenzivnije prodiru elementi varoške nošnje u nošnju hrišćana. Muškarci počinju da odlaze na radove i van lepeničkog područja, nastaje veće mešanje stanovništva i pored toga, što je najvažnije za promene u nošnji, na tržište naglo prodire industrijska roba.

Drugi događaj koji se vidno odrazio na nošnji je prvi svetski rat. Na promene u nošnji uticala je i ratna i posleratna nestašica tekstila. Posle rata, na celokupni život i privredu imalo je odraza i sprovođenje agrarne reforme. Zbog sve većeg razvoja robno-novčane privrede muškarci češće i u većem broju odlaze na radove van svojih sela i zapošljavaju se bilo kao sezonski ili stalni radnici. Mnogi seljaci iz Lepenice odlaze u obližnje mesto Hadžiće, gde se zapošljavaju kao radnici u pilani i svakodnevno se vraćaju svojim kućama. Sve to uticalo je da u sela još više prodre industrijska roba, i to je vreme kad razni materijali fabričke proizvodnje i konfekcijska odeća počinju da prodiru u sve većoj meri u seosku nošnju u Lepenici.

Treći veliki događaj koji je veoma mnogo uticao na promene u lepeničkoj nošnji, kao uostalom i svugde, bio je drugi svetski rat. Posle završetka II svetskog rata nastaju krupne promene u životu lepeničkog sela. Naravno, sve to je uticalo i na krupne promene u nošnji lepeničkog stanovništva. Te promene uslovilo je više faktora, ali među njima može da se izdvoji nekoliko. To je, kao posledica ratnih razaranja, nestašica sirovina od kojih se ranije dobrim delom izrađivala nošnja, zatim sve veće mešanje stanovništva i odlazak na radove van užeg zavičajnog područja te usled svega toga nagli priliv industrijske robe. Seljaci iz nekih sela zapošljavaju se u Vojnom preduzeću u Hadžićima ili kao radnici u PTT-u u Sarajevu. Naročitu ulogu odigrala je za lepenička sela posleratna izgradnja tvornice »Bosanka« u Blažuju, u kojoj se, kao radnici, velikim delom zapošljavaju seljaci iz Lepenice. Odlazak na rad u tvornicu ne samo da je indirektno nego čak i direktno uticao na izvesne promene u nošnji. Nije nimalo retka pojava videti lepeničkog seljaka kako obavlja poljske radove obučen u plavo radničko odelo. U vezi s izgradnjom tvornice je i uspostavljanje redovne autobuske linije koja povezuje lepenička sela s okolinom, a naročito je značajno što autobusi Gradskog saobraćajnog preduzeća iz Sarajeva saobraćaju više puta dnevno od Sarajeva ili Blažuja do Lepenice i obrnuto. Dobre saobraćajne veze svakako da su uticale i na promene u nošnji i unošenje novih elemenata.

Lepenička savremena nošnja sve više i više prima odlike savremene gradske nošnje. Nošnja se, naročito u poslednjem, posleratnom periodu stalno razvija i menja, tako da je te promene, koje su skoro svakodnevne, čak i teško pratiti. Iz gradske nošnje primaju se čak i detalji, nekad istovremeno, a nekad i s izvesnim zakašnjenjem. Izuzimajući nošnju starijeg sveta, koji raniju lepeničku nošnju održava retko u celini ili još samo u ponekom detalju, savremena nošnja, naročito mlađeg sveta u potpunosti je primljena iz grada i od gradske nošnje razlikuje se samo u nekim detaljima. Na primer, devojke nikad ne režu kosu tako kratko kao u gradu, suknje su im nešto duže, ne šiju bluze sa većim dekolteom, muškarci nose na pan-

talonama nešto šire nogavice nego u gradu, omiljene su jarke boje (npr. u muškoj nošnji drečavoplava boja) itd. To je samo nekoliko primera koji mogu da se uoče već na prvi pogled.

Posebno treba da istaknemo veoma važnu pojavu nastalu posle primanja i usvajanja gradske nošnje. Ranije, sve do najnovijeg, posleratnog perioda, i pored mnogih zajedničkih elemenata koje su imale sve tri lepeničke nošnje, postojala su i izvesna karakteristična obeležja, na osnovu kojih se moglo, već na prvi pogled, utvrditi ko je Hrvat, ko Musliman, a ko Srbin. Danas, kad gradska nošnja uzima sve većeg maha, te razlike jedva mogu tek ponegde da se uoče (npr. Hrvati uz gradsku nošnju često nose kožne kačkete na glavi). Ipak, takve razlike su sasvim minimalne i nemaju nikakvog većeg značaja.

Na kraju, ako bismo hteli da napravimo opšti osvrt na savremenu nošnju sve tri grupe u Lepenici, sa sigurnošću možemo da tvrdimo da su se razlike, naročito među mlađim svetom, potpuno izgubile i da je savremena, ustvari gradska, nošnja sasvim izjednačena među svima. Novi društveno-ekonomski odnosi ne samo da su uticali na potpuni preobražaj nošnje nego su delovali i tako da dolazi do potpunog izjednačenja nošnje u svim grupama.

